

12

Konklusjon. Norske bilder av Latin-Amerika: Kan stereotypier overvinnes?

Stener Ekern og Jemima García-Godos

For ti år siden, i mars 2007, arrangerte de norske utdannings- og bistandsministeriene et seminar om Latin-Amerika i anledning av at den daværende regjeringen hadde besluttet å trappe opp sin innsats i en region som tradisjonelt har spilt en perifer rolle i norsk politikk. Inspirert av de daværende statsrådenes kåserier om politisk oppvåkning (kunnskapsminister Djupedal fortalte om hvordan han ble SV-tilhenger etter kuppet i Chile i 1973) og enkle fortellinger om indianere og conquistadorer (bistandsminister Solheim snakket om spansk kolonisering og de vedvarende kampene mot sosiale og økonomiske ulikheter) skrev vi en kronikk i Dagbladet med en tittel som vi nå velger å bruke en gang til (García-Godos og Ekern 2007). Vi oppfattet bildene som statsrådene trakk opp som “norske”, på den måten at de forteller mer om hva nordmenn ser i bildet, enn hva som skjuler seg i det. Undertittelen var “norsk Latin-Amerika-politikk er preget av utopier og misjonstrang”, og med det ønsket vi å advare mot at stereotypier skulle bestemme politikken. Dette kapitlets undertittel er ment å ivareta den samme aktpågivenheten mot fordommer i politikkkutforming, men kanskje på en mer realistisk måte i og med at vi erkjenner at en viss grad av stereotypisering alltid vil være nødvendig for å navigere i kompliserte sosiale landskaper.

I 2017 som i 2007 er det derfor vår påstand at “norske bilder” stadig dominerer i rapporter fra og beskrivelser av Latin-Amerika. Den kanskje mest

utbredte stereotypien består i at Latin-Amerika først og fremst er preget av en voldsfylt historie som tidligere europeisk koloni, med fortsatt store økonomiske og sosiale forskjeller, men som nå, likevel, er på vei mot utvikling og velferdsstat. Vår plass i bildet består i hvor lett det er for nordmenn å hjelpe de latinamerikanske landene frem på veien mot den utviklingens topp Norge allerede er på. Vi er verdensledende i rikdom, likestilling, lave forskjeller og så videre. Det er bare å følge oss!

Foruten vår påstand om at bildene vi ser stadig er “norske”, er også antakelsen om stor kontinuitet i oppfatningene i seg selv interessant. For om det er sant at “vi” stadig oppfatter Latin-Amerika som en slags teaterscene befolket av fattige masser, grimme eliter, indianere og sterke menn, det hele plassert i USAs bakgård, hvordan kan det ha seg at slike enkle populærforestillinger kan være så livskraftige over hele spekteret av norsk offentlighet, fra regjeringsnotater til avisoverskrifter til diskusjoner i styrerom i privat og offentlig virksomhet? For forskningsformål er dette siste spørsmålet kanskje det mest spennende i og med at det innebærer en formulering av en generell lov om hvordan faste forestillinger festes og forblir faste. Dermed har vi formulert to problemstillinger for dette kapitlet: (1) Hva består kontinuiteten i bildene vi som norske lager av Latin-Amerika i? (2) Hvordan produserer vi som mennesker slike kontinuiteter? Som gode forskere vil vi i det følgende bruke det spesielle tilfellet til å utforske det generelle. Vi begynner derfor med en teori om hvordan mentale forestillinger lett blir til sjablonger (uansett innhold), før vi fortsetter med en undersøkelse av stereotypiene de to ovennevnte statsrådene benyttet seg av for å grunngi norsk latinamerikapolitikk i 2007.

Ved å gå de norske bildene av kontinentet nøye etter i sømmene, står vi bedre rustet til å kritisere dem samt å komplementere dem. Som antydnet lar de seg neppe helt erstatte. Et mer realistisk siktemål er å utvide disse bildene med noen nye mønstre som i sin tur kan åpne opp for å tenke nytt. Da kan også ny politikk formuleres. Vi bruker eksempler fra flere land i regionen, spesielt Colombia og Peru. Mot slutten av kapitlet vil vi derfor ta nærmere for oss en bestemt stereotypisk figur, nemlig diktatoren. Ved å betrakte han som populist snarere enn en grim militær leder eller en ufølsom oligark, i en tid da “populisme” er noe vi ser også på hjemlige trakter, vil vi se at bildene av Latin-Amerika også kan inneholde bilder av oss selv. Får vi det til, har vi nådd vårt mål med kapitlet.

Stereotypier og sansbare mønstre

Samfunnsvitenskap, filosofi og humaniora har lang tradisjon i å utforske hvordan mennesker fortolker omverdenen og hverandre. Bøker om hvordan “vi” tolker “de andre”, er blitt standard referanser i en rekke fag. Edward Saids (1995) arbeid om “orientalisme” – dvs. hvordan stereotypier om islam har lagt føringer for europeisk politikk i Midtøsten – og Terje Tvedts (1990) undersøkelser av hvordan bildene av de andre i Norge er skapt av bistanden, er gode eksempler som også vi er inspirert av i denne teksten. På den annen side kan det også synes som at en rekke verk i denne tradisjonen er preget av en viss indignasjon over at “vi” så lett har blitt offer for forenklete forestillinger, og at det vil være lettere å få til noe bedre bare vi blir bedre informert om verden. Med slike tanker om hvordan dannelse og vedlikehold av fordomsfylte oppfatninger typisk henger sammen med mangel på kunnskap, var det derfor med stor interesse vi leste en nylig publisert artikkel om hvordan det menneskelige sansesapparatet så å si automatisk genererer stereotypier.¹ For persepsjonens oppgave er å gjenkjenne mønstre og å forberede oss på det vi møter – eller rettere sagt: det vi tror vi møter.

I artikkelen “Seeing shapes in seemingly random spatial patterns. Fractal analysis of Rorschach inkblots” diskuterer en gruppe kliniske psykologer de såkalte Rorschach-blekkflekkene som mange av oss vil huske fra psykologibøkene. Tidligere antok man at ved å la mennesker assosiere fritt ut fra hva de så i flekkene, kunne man si noe om betrakterens personlighet. I dag har ikke Rorschach-testene, som ble utviklet på 1920-tallet, lenger den samme status som diagnoseredskap i psykologien. I samsvar med nåtidig tenkning er artikkelens utgangspunkt at figurene sier mer om hvordan mennesker identifiserer mønstre og dermed leser verden ut fra medbrakte sjablonger, enn om variasjoner i personlighet og mental helse. Det springende punktet er hvordan figurene blekkflekkene danner gir opphav til mer eller mindre bundne assosiasjoner i takt med graden av detaljer langs konturene av sjablonen. Buktingene i konturene utgjør fraktaler, dvs. de er matematisk genererte kurver som gjentar seg selv i stadig mindre eller stadig større skala. Det viser seg at jo mindre

1 Se Ian Samples artikkel “Why do we see so many different things in Rorschach ink blots?”, 14.02.2017 i *The Guardian Science*. Originalartikkelen det vises til, er Taylor, R.P., Martin, T.P., Montgomery, R.D., Smith, J.H., Micolich, A.P., Boydston, C. et al. (2017).

komplekse (detaljerte) kurvene er, inntil en viss grense, jo flere forskjellige bilder vil folk kunne skrive inn i omrissene de ser. Omvendt vil større kompleksitet innsnevre antallet mulige assosiasjoner.

Overført til vårt formål vil dette kunne formuleres som en hypotese om at de ovenfor nevnte bildene av Latin-Amerika i norsk offentlighet er akkurat passe komplekse til å generere kontinuitetene vi observerer. Djupedals og Solheims enkle fortellinger om militærkupp og undertrykte indianere viser nettopp til de ytre konturene av slike grovt tilhogde bilder. I verdensdelen selv blir disse historiene kanskje heller oppfattet som mindre fortellinger i utkanten av bildet, ornamentikk om cowboyer og indianere i periferien av et lokalt, komplekst og alminnelig liv som må navigeres med atskillig mer raffinert bildebruk. Skulle norske media og norske undervisningsinstitusjoner komme til å skrive mye mer og mer variert om emnet, vil for eksempel diktatoren-mot-folket ikke lenger fungere som mal for en selvgenererende populærforestilling med forklaringskraft fra gang til gang. Og motsatt: Skulle Latin-Amerika forsvinne helt fra aviser og bøker, vil et nytt, tomt felt kanskje kunne åpne seg og gi plass for nye metaforer?

Selvgenererende sjabloner

En sjablon med selvvedlikeholdende evner kan som antydnet være det nevnte kuppet i Chile i 1973: Det var som forventet i et samfunn med dype sosiale ulikheter, sterke menn som ledere og USA som nabo og systemets selvutnevnte "beskytter". Man skal ikke lese mange artikler og avisinnlegg om Venezuela under Chávez for å se hvordan disse elementene gjentas i et bilde av passe kompleksitet. Samtidig må det understrekes at livskraften i stereotypiene ikke bare er en funksjon av fraktalenes kompleksitet. Sammenligningene de innbyr til refererer også til virkeligheter som faktisk kan være mer eller mindre like. Poenget er hvordan konturene systematisk skaper og vedlikeholder faste fortellinger som i sin tur lett blir til fordommer når de repeteres uten å sjekke detaljene i bildet. Skal vi overvinne fordommene må vi imidlertid også observere detaljene. Det er ut fra dem vi kan lage nye mønstre og dermed overvinne føringene på forestillingsevnen de gjengse bildene har lagt.

Utgangspunktet for vår drøfting av norske populærforestillinger er først og fremst tematikken kapitlene i denne boka tar opp. I og med at begge forfatterne stadig lever sitt daglige liv i norsk offentlighet, vil vi imidlertid også trekke

veksler på det norske mediebildet vi hele tiden omgis av. Som antydnet vil vi gjøre dette ved å betrakte stereotypier som en slags kulturelementer eller representasjoner av virkeligheter. I sin tur vil slike representasjoner eller symboler fungere slik fraktalene i de nevnte Rorschach-flekkene gjør. Spontant legger de mer eller mindre sterke føringar for de kategoriseringer og katalogiseringer vi gjør når vi tolker en virkelighet. Et TV-bilde av en president på talerstolen kryssklippet med bilder av demonstrerende menneskemengder blir fort til et bilde av fattige masser mot eller for en sterk mann – men selvsagt er det også slik at for journalistene som klipper og kommenterer disse bildene, er det rasjonelt å knytte redigeringen til noe man tror mediebrukerne lett vil gjenkjenne.

Det er altså en nær sammenheng mellom graden av kontinuitet i stereotypier og detaljeringsgraden i informasjonen. Detaljeringsgraden er i sin tur styrt av behovet vi har for presis kunnskap. Latin-Amerika er ikke så nært at vi trenger de daglige detaljene kontinuerlige kurskorreksjoner krever, men det er heller ikke så fjernt at eventuelle bilder aldri får festet seg, og for øvrig er de så mange og ulike at de ikke antar de faste konturene som trengs for at de skal kunne sirkulere som meningsbærende stereotypier i en offentlig samtale.

Samtidig kan det anes forskyvninger i bildet. Mens den sterke mann på 1970-tallet var en general, er han på 2000-tallet en populist. Mens maktens antitese, indianeren, på 1970-tallet var en fattig bonde, er han nå “jungelens vokter” – og slik for så vidt stadig på parti med fremtiden og en representant for rettferdigheten. Som nevnt, identifiserer vi slike forskyvninger ikke bare for å svare på problemstillingene om sjablongenes makt. Vi ønsker også å antyde hvordan endring av merkelappen på det vi ser kan gi opphav til nye forståelsesrammer og dermed ny politikkutforming. Det opplagte eksempelet er nettopp “populisme” som en politisk strømning preget av sterke ledere. Med Trumps valgseier i USA og det som norske media typisk omtaler som “høyrepopulismens fremmarsj” i Europa, har et politisk begrep som ofte er blitt benyttet om noe spesifikt latinamerikansk (eller typisk for underutviklede land), plutselig blitt aktuelt også for å forstå oss selv. Flere observatører fra Europa og USA har merket seg at latinamerikanere later til å være mindre forundret over Trumps retorikk enn dem selv – for latinamerikanere har sett dette før.² I den grad de har rett i det, er det kanskje “vi” som har noe å lære?

2 Se for eksempel Fransisco Toros artikkel i Washington Post, 18.10.2016: “Donald Trump is no Hugo Chávez, he is more like Nicolás Maduro” og Andres Oppenheimer i Miami Herald, 13.02.2016: “The Oppenheimer Report: Trump, a Latin American Caudillo?”

Og mer generelt: Er det når bilder av “oss” og “de andre” ligner hverandre som mest, at vi kommuniserer best?

Norske bilder av Latin-Amerika: Diktatorer og folk i skyggen av USA som kapitalismens sentrum

I 2007 slo vi fast at utover i de siste tiårene av 1900-tallet fungerte Latin-Amerika i norsk offentlighet som den delen av den perifere verden (dvs. de ikke-europeiske delene av den, som i samme epoke fikk navnet den tredje verden) hvor politikk var enklest å forstå, nemlig som en vedvarende kamp mellom undertrykkere og undertrykte. Hovedaksen i de politiske kampene i det europeiske industrisamfunnet, den mellom arbeid og kapital, ble lett gjenkjent i fortellinger om store sosiale forskjeller og mer eller mindre autoritære regimer. Det var enkelt for den europeiske venstresiden å lese klassekamp inn i stridene som førte til at en rekke land i regionen endte opp i militærdiktaturer. Ikke minst ble denne sjablonen styrket av å tolke USAs politikk i regionen som et uttrykk for USAs rolle som senter for verdenskapitalismen. Med denne sjablonen som rettesnor i tolkningen falt riktignok de fascistiske trekkene ved for eksempel peronistregimet i Argentina og Somozas folkelige diktatur i Nicaragua i skyggen, parallelt med at den generasjonen nordmenn som var / hadde vært vitne til hvordan Argentina ble et tilfluktssted for norske og andre europeiske fascistere, døde ut. Nå, snart 70 år etter andre verdenskrig, kan det se ut til at fortellingen om arbeid mot kapital er i ferd med å miste grepet i Norge og Europa og bli erstattet med en fortelling om det liberale felleskap versus en slags populistisk ny-nasjonalisme. I denne situasjonen kan vi ha bruk for mer kunnskap om hvordan Somoza og Perón kunne vinne og vedlikeholde sin makt gjennom populistisk politikktutforming.

Den norske antropologen Anders Johansen har gitt en enkel og god definisjon på populisme: Populisme består i å redusere kompliserte samfunnsforhold til enkle og konkrete personforhold – slik at de kan fattes ut fra den enkeltes umiddelbare reaksjoner og konkrete personlige erfaringer (Johansen 2002). Til dette må man imidlertid legge til at resonansbunnen for det populistiske budskapet vil variere fra et samfunn til et annet. Perons bruk av sin kone Evita som det katolske Argentinas egen Jomfru Maria og Somoza den eldres endeløse løfter om trygghet og velstand i et land av selvbergede småbønder med lite eller ingen skolegang er gode eksempler. For øvrig hadde

Argentina et høyere gjennomsnittlig utdanningsnivå enn Norge til ut på 1970-tallet, og også Nicaragua hadde sin husbank og sin trygdekasse før Somoza den yngres vanstyre på 1960- og 70-tallet resulterte i oppstand og revolusjon. Dette var sider ved latinamerikansk virkelighet som så å si forsvant da konturene av diktatoren (pluss USA) mot folket ble trukket som skarpest på 1970- og 1980-tallet. Ironien (kanskje ikke noen ironi, men en effekt av den menneskelige persepsjons fokus på gjenkjennelighet) er at vi nettopp nå, når vi har glemt det, trenger slik kunnskap.

I 2007 argumenterte vi for dette på en mer moralsk måte da vi uttrykte bekymring for at kunnskapen regjeringen ønsket å utvikle, skulle bli fanget av forestillinger preget av utopier og misjonsiver.³ I dag kan vi formulere det mer generelt som en advarsel mot å bygge politikk på forestillinger som er i ferd med å bli avleggs, i tillegg til det sterke elementet av selvgodhet (med tilhørende blindhet) som ligger i de nærskyldte forestillingene om at Latin-Amerika lett kan anvende norske “modeller” for å overvinne sine problemer. Flere av forfatterne av denne boka er inne på de samme tankene om hvordan Norge ikke automatisk oppfattes som en høyere utviklet utgave av latinamerikanske land. Særlig tydelig er dette i det som sies om Brasils utvikling, hvor det antydes at norske beslutningstakere har vært nokså naive i troen på at norske eksempler ville bli kopiert.

Ganske nært hovedkonturene i sjablonen om diktatoren (i sin militære variant) og folkets kamp ligger forestillingen om USA som diktatorens garantist. At nettopp kuppet i Chile berørte norske SV-folk som Djupedal så sterkt (til fortrenghet for andre kupp i regionen), og til og med fungerte som en spore til å engasjere seg på venstresiden i norsk innenrikspolitikk, har mye å gjøre med hva USA foretok seg under og etter begivenhetene i Santiago i 1973. Og enda mer med USAs rolle som den sterke mann i NATO og Norges hovedallierte under den kalde krigen mellom 1945 og 1990. Flere av kapitlene i denne boka har som uttalt premiss at det Norge gjør og ikke gjør i denne randsonen av sine interesser, i stor grad kan og må forklares i lys av hva USA mener og gjør. Man er heller ikke altfor nøye med å undersøke USAs faktiske politikk før man konkluderer med at den i kraft av sitt imperiale vesen er begrensende og negativ. USAs støtte til revolusjonene i Costa Rica i 1948 (Bell 1971) og i Bolivia i 1952 (Zunes 2001) er lite kjent i Norge. Norges våpensalg til Cuba i

3 Se vår kronikk i Dagbladet 30.03.2007, “Norske bilder av Latin-Amerika”.

1959 (dvs. til Batista-regimet, som ble felt av Castro året etter) og beslutningen om å støtte venstresiden i borgerkrigene i Mellom-Amerika på 1980-tallet blir automatisk tolket inn i en ramme av hva USA “kunne godta” eller ikke.⁴ At Det norske Arbeiderpartis beslutning om å ta Norge inn i NATO i 1949 kanskje vesentlig kunne handle om hvor et svært lite land med nylige og harde krigs-erfaringer mest realistisk kunne få stabil og effektiv tilgang på militær støtte i en verden der krigskunsten var blitt stadig mer industrielt basert, faller i skyggen av fortellingen om USA som kapitalismens imperiale makt. USAs ofte arrogante oppførsel i små naboland rulles raskt inn i en overordnet argumentasjon om kapitalismens iboende utbyttingskarakter.

Latinamerikanere selv er selvsagt ikke ukjent med fortellinger om USA som en arrogant stormakt og USA som sentrum for kapitalisme og sosial og økonomisk utbytting i stor skala. Sett fra deres ståsted blir imidlertid (selvsagt!) disse fortellingene satt inn i en ganske annerledes kontekst og kommer gjerne komplett med andre og mer detaljerte betraktninger omkring hva som er utbytting og hvem som har ansvar. Dertil kommer en rekke historiske kontraster mellom nord og sør i Amerika, de to kontinentenes svært forskjellige kolonihistorier samt bilder av USA som et politisk og økonomisk langt mer stabilt samfunn med (inntil nå?) betydelig mindre sosiale forskjeller. Dette er utgangspunktet for at latinamerikanere lettere godtar USAs retorikk om å forsvare den konstitusjonelle orden når man griper inn i nabolandene i sør. I noen grad kan det sammenlignes med hvordan EU forholder seg til udemokratiske trekk i utviklingen i Polen og Ungarn i dag. Dermed kan en nordamerikansk intervensjon oppfattes som en positiv støtte mot populistiske eksesser. Videre åpner en slik relativisering av USA (verken som gud eller djevel) for at man kan betrakte den amerikanske ambassaden som bare én av mange aktører i spillet, slik for eksempel Somoza den eldre som styrte Nicaragua i perioden 1937–1956, gjorde med USAs presidenter.

Aktørene endrer seg, men sjablongene resirkuleres

Bistandens forestillinger om Norge som utviklingens topp var den andre sjablongen som vi i 2007 mente skygget for en bedre forståelse av Latin-Amerika.

4 Se for eksempel footnote 3 i Benedicte Bulls kapittel i denne boka.

Kanskje særlig i kjølvannet av den norske historikeren Terje Tvedts kritiske arbeider om Norges selvbylde i "bistandsepoken" finnes det i Norge i dag en god del bevissthet om effektene av at verden utenfor "oss" blir til ett enkelt, hjelpetrengende og underutviklet "de andre" (se for eksempel Tvedt 1990). Vårt poeng her er hvordan todelingen av verden har medført at Latin-Amerika i løpet av bistandsepoken har gått fra å være en del av "Amerika" – ikke et "ikke-oss", men heller ikke Afrika eller Østen – til å falle ned i en enkel motpolposisjon i kurven av "tredje-verden-land". I Norge er dette en kategori land som først og fremst er kjennetegnet av mangler: på utvikling, stabilitet, ansvarlig regjering. I slike land tas det for gitt at staten ikke representerer folkets interesser, kanskje tvert imot.

Forestillingen om at det latinamerikanske samfunnet består av to motpoler, og at politikken der dreier seg om to hovedmotstandere som kjemper om makten – undertrykkerne mot de undertryktes forsvarere – har som antydning lenge dominert norsk offentlighet. Ut fra europeiske standardfortellinger om høyre mot venstre var det heller ikke nødvendig å vite mer. På slutten av 1980-tallet var det imidlertid Latin-Amerika som ledet an i det vi nå typisk refererer til som den tredje demokratiseringsbølgen ved den kalde krigens slutt. Likevel kan det se ut til at denne skjellsettende overgangen fra autoritære regimer til mer eller mindre velfungerende demokratier ses på som en liten detalj i det store bildet, uten kraft til å forstyrre hovedmønsteret i sjablongen.

Mye kan sies om det samfunnet som har tatt form i regionen i løpet av den perioden latinamerikanere selv ofte kaller overgangen til demokratiet. Det er sammensatt, inneholder til dels motstridende tendenser og byr ofte på betydelig økonomisk vekst, en vekst som dog ofte er ujevnt fordelt geografisk så vel som sosialt, og som dessuten er lite bærekraftig. Med slike tanker i hodet så det ut til at latinamerikanske land var blitt til helt vanlige land.⁵

Studerer vi populærforestillingene media bringer på 2000- og 2010-tallet, ser det heller ut til at vi har oversett slik alminnelig kompleksitet og latt sjablongen som genererer dikotomien mellom elite og masse styre blikket. For i mangel av gode gammeldage militærdiktatorer har norske bilder av

5 Dette er hovedtanken i Sjur Holsens kronikk i Bergens Tidende 11.03.2006 hvor han sammenligner "sosialismen" til Hugo Chávez i Venezuela og Michelle Bachelet i Chile. Han tror mer på Bachelets traurige sosialdemokrati enn på Chávez' revolusjonære utopier og konkluderer med at "latinamerikansk politikk med fordel kan bli mer kjedelig". Men Holsens røst hørte til unntakene i norsk debatt. <http://www.bt.no/btmeninger/kronikk/Latin-Amerikas-vei-127922b.html>

Latin-Amerika funnet en verdig erstatter: de økonomiske eliter. Elitene – som i norsk språkbruk lett blir til “maktelitene” – er kun interessert i profitt og å beholde sin posisjon på toppen. De viser ingen form for samfunnsansvar, kontrollerer statlige institusjoner gjennom utstrakt nepotisme og korrupsjon og bryr seg lite om hvordan folk flest har det. Og selvfølgelig er de en del av den globale kapitalismen og sannsynligvis nært alliert med transnasjonale selskaper i et system der utplyndring av Latin-Amerikas naturressurser står på dagsordenen.

Alle som kjenner til alminnelig utviklingsteori generelt og den latinamerikanske avhengighetsskolen spesielt, vil gjenkjenne denne karakteristikken av et lands samfunnselite som en hovedsakelig økonomisk og selvsentrert maktelite.⁶ De samme avhengighetsteoretikerne understreket tydelig viktigheten av produksjon og arbeid for å bygge et land og pekte på statens sentrale rolle i en nasjonal utviklingsstrategi – ikke ulikt hvordan Norge ble styrt de første tiårene etter 1945. Igjen later det imidlertid til at fortellinger om industriering og økonomisk vekst blir detaljer som forsvinner når sjablongene overfører grunnfortellinger om et kontinent. Det er mye enklere å fremstille økonomiske makteliter som onde og utnyttende *per se* enn å se dem som nødvendige aktører i verdiskaping og investering. I historien om norsk økonomisk utvikling ser vi et privat næringsliv som spiller med de reglene staten har satt, og som derved holdes til ansvar uten den spontane mistenkeliggjøring vi gjerne anvender på latinamerikansk næringsliv generelt og de økonomiske elitenes foretak spesielt. Det ser ut til at deres kapitalistiske vesen overskygger alle andre samfunnsroller. Slik opprettholdes stereotypien om makten mot folket.

Så om (økonomiske) makteliter nå har erstattet diktatorene, har noe tilsvarende skjedd med folket? Som antydnet ovenfor er maktens antitese i dag urfolk. Før var det fattigbonden, gjerne en jordløs sådan – dvs. motsatsen til den mektige godseieren – som fungerte som blikkfang for vår oppmerksomhet så vel som kilde til vårt engasjement og vår solidaritet. Småskalalandbruk appellerer stadig til norske romantiske forestillinger om det gode livet på landet. Politiske målsettinger om økt produktivitet og effektivisering av landbruket oppfattes

6 Vi tenker her på den såkalte importsustitusjonsstrategien som ble utviklet av FN's økonomiske kommisjon for Latin-Amerika (CEPAL) på 1950-tallet. Et viktig navn her var særlig økonomen Raúl Prebisch.

lett som en type vold mot tingenes naturlige balanse i en verden hvor bønder bør fortsette å dyrke små enheter slik de alltid har gjort.

Det kan se ut til at de samme forestillingene om selvforsynte småbønder i kamp med godseiere har blitt overført til å gjelde urfolk i kamp på 2000-tallet. Dette er en stereotypi i pakt med norske forestillinger om det gode liv som et liv i pakt med naturen, fritt fra den sosiale forurensingen det store samfunnet bringer med seg. Med et utenfrablikk på Norge kan det dessuten se ut til at idealene om å leve i naturen står sterkere hos aktivister og akademikere enn blant dem som lever der ute, altså urfolk og bøndene selv.

I de siste ti årene er hovedarenaen der disse kontradiktoriske kreftene møtes, kampen om naturressursene. Det som står på spill, er hvem som skal være den legitime eieren og brukeren av naturressursene i Latin-Amerika. Ressurser som regnskog, mineraler, olje og vann har selvsagt strategisk betydning for et lands utvikling hvor som helst i verden. Men i et land hvor statens legitimitet og evne til å representere folkets interesser betviles fra første stund, finnes det lite rom for å tro at den kan handle selvstendig eller til landets beste. Tvert imot oppfattes den spontant som korrupt og kjøpt og betalt av økonomiske makteliter. Det mest dramatiske utslaget av sjablongtenkning omkring slike moralske motpoler er at den latinamerikanske statens legitimitet til å utføre politikk i eget land trekkes i tvil. Staten er umyndiggjort i norske bilder av Latin-Amerika.⁷

Når staten per definisjon er korrupt, kan man spørre hvilke incentiver et land som Norge vil ha for å støtte institusjonsbygging i Latin-Amerika. Vil det ikke da være bedre å støtte sivilsamfunnsorganisasjoner som for eksempel urfolkrepresentanter slik at de kan kjempe mot og eventuelt bygge en bedre stat?⁸ Det later til at nettopp slike forestillinger har betydelig slagkraft i driften av en bistandsmodell der sivilsamfunnet spiller en avgjørende rolle (for eksempel som pådriver i demokratibygging). På den ene side har kanaliseringen av den norske statens støtte til andre lands sivilsamfunnsorganisasjoner mye å gjøre med den ovenfor nevnte romantikken om det gode liv i de små

7 Dette har vært et hovedtrekk i norsk bistandspolitikk siden 1970-tallet: Norge foretrekker å støtte sivilsamfunn fremfor statlige institusjoner. Ofte vil det være slik at styrking (empowerment) av sivilsamfunnsaktører fungerer best når statlige strukturer er sterke og forutsigbare.

8 Argumentet om at det er staten som er problemet, finner vi, paradoksalt nok, både hos radikale nyliberalere som ønsker å bygge staten ned, i frihetens navn, og blant dem som ut fra en radikal venstreposisjon ønsker å bygge en helt ny og sterk stat.

sammenhenger. På den andre side handler den også om et anstrengt forhold til offentlige aktører i en vanskelig verden med en broket historie. Stortingsmeldingene om utenrikspolitikk og bistand handler nettopp om støtte til demokratisering, særlig gjennom å ruste opp sivilsamfunnet.

Et ferskt eksempel på slike vurderinger og handlingsmønstre i norsk tenkning er en sak om næringsutvikling i Honduras som dukket opp i norsk presse sist i mars i år. Den norske NGO-en Norsk Folkehjelp krever at Norges statlige fond for næringsutvikling i bistanden (Norfund) må trekke sin støtte til en bank i Honduras fordi banken bidrar til et selskap som angivelig er styrt av makteliten.⁹ Organisasjonen vil heller gi pengene til lokale partnere basert på anbefalinger fra de folkelige organisasjonene. Norfunds mandat krever at selskapene som støttes har minst 65 % nasjonalt eierskap. Norsk Folkehjelps innvending er at en slik eierandel er det kun makteliten som har råd til. Og når staten og makteliten i Honduras er «kjent for omfattende brudd på menneskerettigheter», må fondet trekke seg fra Honduras og dessuten også endre sitt mandat. At 65 % nasjonal eierandel kan sikre nasjonal næringsutvikling, virker utenkelig i og med at makteliten per definisjon er korrumpert og kun fremmer sine egne interesser. Om den samme malen skulle brukes i hele Latin-Amerika, vil det bli vanskelig å gi norsk støtte til godt styresett om dette forstås som opprustning av statsforvaltningen.

Sjablongbruk i fredsprosesser

Sjablongene vi har nevnt er også i bruk for å tolke det norske fredsengasjementet i Latin-Amerika. Det nyeste eksempelet er fredsprosessen i Colombia. Som kjent har Norge støttet forhandlingene mellom geriljagruppen FARC og colombianske myndigheter siden 2011. Dette kulminerte i en fredsavtale 24. november 2016 etter en utfordrende måned med usikkerhet i kjølvannet av det overraskende resultatet av folkeavstemningen 2. oktober. Mens hele verden hyllet avtalen, fikk nei-siden nok stemmer til å sende den ferdigforhandlede og

9 Se «Etterlyser debatt om bistandsselskapet Norfund» og «Indirekte støtte», Dagsavisen 24.03.2017, <http://www.dagsavisen.no/verden/indirekte-stotte-1.942905>. Se også «Noruega non grata» i *Bistandsaktuelt* nr. 3, 2015. Her settes det spørsmålsteget ved om norsk støtte skal gå til organisasjoner som driver ideologisk motstandskamp mot privat næringsliv. <http://www.bistandsaktuelt.no/nyheter/2015/guatemala---nar-norsk-bistand-skaper-brak/>, <http://www.bistandsaktuelt.no/arkiv-kommentarer/2015/kritikk-av-bistandsaktuelt/>

undertegnede avtalen i retur til forhandlingsbordet. Med en valgdeltakelse på 37 % av de stemmeberettigede vant nei-siden med 50,2 % mot ja-sidens 49,7 %. Forskjellen var altså knappe 53 894 stemmer i et land med 47 millioner innbyggere. Fem dager senere, den 7. oktober, ble Colombias president Juan Manuel Santos tildelt Nobels fredspris for sin innsats i fredsprosessen. Mange i Norge jublet, men enda flere spurte oppgitt: Hvorfor fikk ikke FARC også prisen? De fortjente den jo like mye som staten.¹⁰

La det være klart at forfatterne av denne teksten var blant dem som jublet og tolket Nobel-komiteens avgjørelse som klok og en tydelig anerkjennelse av statens innsats for fred. Men var det det samme som å ignorere FARCs vilje til dialog for å finne en fredelig løsning på konflikten, slik en rekke tunge stemmer i norsk samfunnsdebatt hevdet?¹¹ Opphavet til slike spørsmål er etter vår mening å finne i en sidestilling av en nasjonalstat og en geriljagruppe med basis i naive forestillinger om revolusjonære prosjekter og geriljakrig. Anvendt på Colombia fungerer dikotomien slik at FARC representerte folket i kampen mot staten og makteliten. Siden FARCs ideologi og kamp opprinnelig var drevet av gode idealer som rettferdighet og likhet, var det ingen tvil om at de representerte folket. Derfor fortjente også de væpnede opprørerne en fredspris. Etter vårt syn maktet Nobel-komiteen å skjære gjennom på en måte de fleste norske frivillige organisasjoner og mange akademikere ikke klarte å gjøre. Den colombianske staten med sitt konstitusjonelle demokrati og en marxistisk geriljaorganisasjon er ikke likeverdige partnere og kan ikke være det. Det colombianske folket er mer enn FARC. Mens mange av de norske kommentatorene fortsatte å betrakte FARC som en legitim og representativ aktør for folket i Colombia, valgte imidlertid en betydelig andel av colombianerne å stemme nei, samtidig som to tredeler av de stemmeberettigede ikke

10 For en samlet oversikt over den norske debatten om fredsprisen til president Santos, se <http://www.rorg.no/Artikler/3429.html>

11 Se blant annet Helene Skjeggstad, "En god fredspris. Men langt fra uproblematisk", *Aftenposten*, 07.10.2016 (<http://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/En-god-fredspris-Men-langt-fra-uproblematisk--Helene-Skjeggstad-606269b.html>); Kalle Moene, "Den umulige freden", *Dagens Næringsliv*, 07.10.2016; Jan Egelands kommentar i *Altaposten*, 07.10.2016 (http://www.altaposten.no/lokalt/NTB/NTB_innenriks/2016/10/07/Egeland-Santos-kunne-delt-prisen-med-FARC-13612596.ece); Toril Mongstad, "Skammeleg", *Bergens Tidende*, 15.10.2016 (<http://www.bt.no/btmeninger/debatt/Skammeleg-324791b.html>). Det enslige unntaket er kronikken til Tron Ljødal og Øystein Schjetne i *Aftenposten* 04.10.16: "Colombia sa nei til fred. Det må Norge bære sin del av ansvaret for." (<http://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/Colombia-sa-nei-til-fred-Det-ma-Norge-bare-sin-del-av-ansvaret-for--Tron-Ljodal-og-Oystein-Schjetne-605935b.html>)

stemte i det hele tatt. Slik vil vi heller tolke resultatet som en følge av et betydelig sprik i forståelsen av avtalens innhold og de prinsipper den bygger, på mellom ja-siden (regjeringen, forhandlingsdelegasjonene og deres utenlandske støttespillere) og den alminnelige borger. Fred har vært etterlengtet i Colombia i årevis. Folk fra alle kanter – fattige og rike, unge og gamle, menn og kvinner, fra bygd og by – er lei av krigen.

Fredsavtaleverket og prosessen som ledet frem til avtalen har hatt et sterkt fokus på ofrene for den interne konflikten og deres rettigheter. Dette har fått mye internasjonal oppmerksomhet, og her er avtalen i ferd med å blitt ansett som en rollemodell for fremtidige fredsforhandlinger i andre deler av verden. Oppmerksomheten om ofrene har vært nødvendig og er god i seg selv. Prosessen åpnet for at deres stemmer ble hørt, og at deres anliggender ble inkludert i avtalen. I lys av resultatet av folkeavstemningen er det imidlertid mulig å forestille seg at behovene til alle dem som ikke nødvendigvis var direkte ofre, men som også levde i skyggen av krigen og erfarte hvordan konflikten innskrenket egne friheter og statens handlingsrom, ble oversett. Enkle påstander som “ofrene stemte ja” mens nei-siden er “de som ikke har opplevd eller blitt påvirket av konflikten”, står her i veien for forståelsen. Noen enkeltårsak finnes ikke i og med at alle i Colombia har blitt berørt på en eller annen måte.

Endringer i sjablongen?

Til slutt vil vi se nærmere på en variant av sterk-mann sjablongen, nærmere bestemt den sterke populistiske lederen. Det er karismatikerens som representerer folket, og som leder sitt land ut av elendigheten. Som vi nevnte tidligere, er dette en ikke ukjent figur blant dem som arbeider med latinamerikansk historie og politikk. Som vi også antydte ovenfor, kan det imidlertid se ut som om denne varianten av den sterke leder – representert ved for eksempel Mussolini og Perón – forsvant med den kalde krigen og militærkuppene i regionen. Men kanskje kan en tilbakevending til denne varianten av å tenke om den sterke leder på åpne for mindre sjablongbruk i vår omgang med Latin-Amerika nå når vi ser denne politikertypen entre også de politiske scenene i vår egen del av verden?

Den sterke mann passer godt i fortellingene om svake stater og ufølsomme eliter. Lederens handlekraft kan være det som trengs for å rydde opp. I krisetider har vi i Norge som ellers i verden derfor ofte hatt et tvetydig forhold

til sterke ledere. Mer spesielt for Norge kan være hvordan man også utenfor venstresiden har latt seg fascinere av venstreorienterte ledere som Fidel Castro på Cuba, Hugo Chávez i Venezuela, Evo Morales i Bolivia og Rafael Correa i Ecuador, og gjerne slik at deres tydelige ideologiske tilhørighet har gjort dem mer spennende og mindre farlige.¹² Vi har vært mindre opptatt av høyreorienterte sterke ledere som for eksempel Alberto Fujimori i Peru. Det har vært langt lettere å enes om at Fujimoris maktutøvelse var tvilsom og farlig for demokratiet. Det de har felles, populismen, er imidlertid minst like viktig. De appellerer direkte til folket, tar avstand fra partipolitikk og stiller seg kritisk til etablerte demokratiske institusjoner og rettsstaten. Latin-Amerika har vært kjent med denne formen for statsstyre siden caudilloenes tid på 1800-tallet. Millioner av latinamerikanere har opplevd og overlevd populistiske presidenter i mange år.

De nylige suksessene til populistiske ledere i USA og Europa har vært overraskende for de mange som har antatt at de sterke konstitusjonelle tradisjonene i disse delene av verden effektivt har sperret for slike former for direkte politisk handling. I Norge (og ellers i Europa og i Nord-Amerika) har det dessuten vært vanlig å tro at populismen i Latin-Amerika har vært en type barne sykdom som ville forsvinne etter som "utviklingen" skjøt fart. En følge av en slik enkel evolusjonistisk tenkning vil være at det ikke er så alvorlig når grunnlover brytes for å rydde opp for folket. (Dessuten oppfattes lett OAS sin vekt på det konstitusjonelle når for eksempel Venezuela omtales, som mindre viktig og kanskje til og med bakstreversk.) Men kanskje kan konturene av populistvarianten av den sterke mann hjelpe oss til å tolke Trump og Brexit i dag? Umiddelbart er det fristende å trekke sammenligninger med avdøde Chávez, slik de latinamerikanske kommentatorene vi nevnte i note 3 over har gjort. Vi vil imidlertid se på Alberto Fujimoris regime i Peru på 1990-tallet, da han i likhet med de nevnte vestlige populistiske lederne på 2010-tallet tilhører høyresiden.

Fujimori dukket opp som en uavhengig presidentkandidat i en kontekst der det partipolitiske systemet i Peru hadde kollapset. Dyp økonomisk krise, hyperinflasjon og en omfattende intern konflikt på 1980-tallet hadde rasert

12 For en oversikt om den norske fascinasjonen for venstrevinden og dens ledere i Latin Amerika i 2005 og 2006, se "Norsk støtte til venstrevind i Latin-Amerika": http://www.rorg.no/Aktuelt/Latin_Amerika/index.html

tilliten til de politiske partiene. Spesielt hardt gikk det ut over venstresiden, som forvitret i skyggen av geriljagruppen Den Lysende Stis væpnede kamp og skiftende regjeringers repressive strategier. Den karismatiske landbruks-skolelæreren Fujimori fremsto som et håp, og ble raskt en folkelig leder folk flest kunne identifisere seg med. Med sin japanske avstamning hadde han dessuten et ganske annerledes utseende enn de gamle partipolitikerne. Fujimori ble valgt til president i 1990 på en politisk plattform mot de drastiske økonomiske reformene som de ledende kandidatene på høyresiden mente var nødvendig. Etter valget gjorde han det stikk motsatte og gjennomførte over natten en sjokk-lignende økonomisk hestekur som ble kjent i peruansk historie som Fuji-sjokket. Da han 5. april 1992 med hærens støtte oppløste Kongressen og gjennomførte det såkalte selv-kuppet, fikk han likevel bred folkelig støtte til å opprette en ny grunnlovgivende forsamling og innføre ny grunnlov i 1993. Han fortsatte som president og ble gjenvalgt i 1995 og 2000. Hvordan var det mulig?

Grunnlaget for den folkelige støtten Alberto Fujimori fikk på 1990-tallet, ligger i at han fanget opp en omfattende mistillit til de politiske institusjonene blant folk flest i Peru. Resultatet av Fuji-sjokket var like synlig som det var brutalt. Men det stanset hyperinflasjonen og ga på nytt peruanerne en følelse av forutsigbarhet med hensyn til pengenes verdi, om enn på bekostning av sikkerhet i arbeid og sivile rettigheter. Fujimori kastet skylden for dette på de gamle politiske elitene og fremstilte de politiske institusjonene som et hinder for reelt demokrati. Løsningen lå, ifølge Fujimori, i “direkte demokrati” (*democracia directa*), en styringsform der folket har direkte tilgang til lederen, og lederen lytter til og handler i samsvar med folkets røst. Da det viste seg at denne handlekraftige lederen også var effektiv på en rekke fronter, kunne vel hans stadig økende autoritære tendenser overses? I et direkte demokrati var det ikke nødvendig med dyre og tungroddede institusjoner som garanti for representativitet eller demokratisk deltakelse – og heller ikke for å koordinere med lokale myndigheter, med unntak av dem som tjente lokalt i Fujimoris eget parti. Det var den direkte relasjonen til lederen og hans støttespillere som telte. Med andre ord en form for klientelisme på høyt nivå.

Men ingen ting varer evig. Fujimoris personlige popularitet var ikke nok til å beholde makten da en rekke skandaløse videoer lekket ut i peruanske medier høsten 2000. Videoene (som var tatt opp av Fujimoris sikkerhetssjef Vladimir Montesinos, og som derfor fikk navnet *Vladivideos*) viste at det

foregikk omfattende korrupsjon i presidentens innerste krets. De talte for seg, og regimet kollapset kort etter. Opposisjonsleder Alejandro Toledo tok over som president i 2001 og tok initiativ til å opprette et nasjonalt forum for dialog omkring landets overordnede kurs og en konsolidering av rettsstaten.¹³ 25 år etter Fujimoris selv-kupp er Peru i dag et av de mest stabile land i regionen. Autoritære tendenser er fortsatt å spore i det politiske landskapet, og tilliten til institusjonene kan gå opp og ned, men få vil ha dem vekk. Populismens direkte demokrati endte opp i diktatorisk styre og maktmisbruk. Demokratiske institusjoner som kongress, rettsvesen og lokale og regionale myndigheter ble gjort til syndebukker. Det nasjonale forumet resulterte i en nasjonal overenskomst og har siden fungert som en ekstra vaktbikkje for rettsstat og demokrati. Overenskomsten har støtte fra alle politiske partier og en rekke sivilsamfunnsaktører, blant annet fagforeninger og næringslivsrepresentanter. Lærdommen fra Peru er enkel: Populisme ender raskt opp i autoritært styre og klientelisme. Rettsstaten kan bare fungere når den er beskyttet av solide institusjoner.

Konklusjoner: Stereotypier, fraktaler og muligheter for læring

Historien om Fujimoris diktatur i Peru i kjølvannet av en omfattende økonomisk og institusjonell krise på 1980- og 90-tallet forteller oss mye om det allmenne i politikken, da forestillingene om samfunn lett lar seg fange av enkle sjablonger som det gode mot det onde, demokrati mot diktatur eller folk mot diktator. Foruten metaforer som forklarer politikk som tvekamper om makt, rett og slett. Historien kan imidlertid også leses som en fortelling om kompleksiteten i det moderne samfunnet som Peru også er. Med en forståelseshorisont dominert av de enkle (men også moralsk evig faste) fortellingene om for eksempel den sterke mann og det lidende folk, forsvinner imidlertid Peru som samfunn. I innledningen argumenterte vi for at ettersom Peru ligger i periferien av norsk oppmerksomhet, vil det være de enkleste og mest grunnleggende formene for persepsjon som bestemmer hva vi ser. En psykologisk-biologisk teori som sier at det vi ser bestemmes av måten vi ser det på, har tjent til å anta at et fenomen som Fujimoris styre i Peru hovedsakelig ville bli forstått i Norge som nok et kapittel i en vedvarende fortelling om hvordan latinamerikansk

13 For den nasjonale overenskomsten, *Acuerdo Nacional*, se: <http://acuerdonacional.pe/>

politikk handler om sterke menn og lidende folk. Det er slik dersom det vi ser er passe diffust, og når vi ikke trenger å oppfatte mer for å kommunisere med våre egne.

I løpet av dette kapittelet har vi gått gjennom en rekke eksempler på hvordan det som på nært hold er ganske komplekse sosiale og politisk prosesser (men også ganske dagligdagse for dem som står midt oppe i det som skjer), på avstand faller inn i et lite antall standard-stereotyper eller grunnfortellinger om Latin-Amerika. Vi har sett hvordan folket mot diktatoren har blitt til makteliten og verdenskapitalismen mot de undertrykte, samt hvordan de undertrykte selv har gått fra å være jordløse bønder til å bli indianere og urfolk. Dette har kunnet skje fordi forestillingene som ligger oppsummert i de enkle bildene som har sirkulert i offentligheten som standardviten om dette kontinentet, ikke har blitt tilstrekkelig utfordret av detaljer. Nevnte teori om hva vi ser slår nemlig fast at det er når mønstrene er passe åpne og lite detaljerte, at de oppfattes lettest og derfor også egner seg best i enkel kommunikasjon. Blir detaljene for mange, egner ikke bildene seg så lett til enkel og umiddelbart kommuniserbar gjenkjennelse.

Man kunne tenke seg at de mange demokratiseringsprosesser som har preget Latin-Amerika etter den kalde krigens slutt rundt 1990, kunne by på slike detaljer – detaljer som ville spore til utforskning snarere enn transport av fordommer, og som kanskje også kunne gjøre politikken i disse landene direkte sammenlignbar med de alminnelige (kjedelige) politiske spillene i Europa. Men vår gjennomgang av hvordan stereotypien om Latin-Amerika som en teaterscene befolket av fattigfolk og diktatoriske eliter i USAs bakgård har levd kontinuerlig i norsk offentlighet siden 1950-tallet og kanskje enda lenger, tyder på at detaljene om demokratiseringen rundt 1990-tallet ikke maktet å utfordre de gamle fortellingene. Vi har argumentert for at grunnlaget for sjablongenes styrke ligger i detaljeringsgraden like mye som i en eventuell spesifikk norsk naivitet. Med den avstanden kontinentet har til Nord-Europa er dette den detaljeringsgraden vi behøver når vi snakker om hverandre og sjelden handler direkte med hverandre.

Dermed har vi imidlertid også redusert mulighetene for å lære. Men om nå sjablongen om den sterke leder blir fylt av en figur vi kjenner fra nærmere sammenhenger, og kanskje til og med antar formen av et umiddelbart truende mønster? Vil det å bruke samme stereotypi for å katalogisere og gripe for eksempel Donald Trump og Marine Le Pen være nyttig? Vil vi da bedre kunne

analysere og forstå Le Pens direkte patriotiske tale til folket og Trumps begrensede forståelse for maktdeelingen USAs konstitusjon så tydelig fastsetter? Ja, vi mener at sjablongen om populismens sterke mann kan være et nyttig utgangspunkt. Vi spår at populismestudier vil bli både viktig og nyttig for de som følger med i nordamerikansk og europeisk politikk i årene som kommer. For eksempel ved å utforske hvordan desillusjoner med trege og tilsynelatende fastlåste politiske institusjoner virker i en situasjon med omfattende krise og konflikt. Nord- og Sør-Amerika kan være likere enn vi tror i Europa.

Skulle det skje at Latin-Amerika blir et relevant eksempel for å bli mer klok på alminnelige politiske tendenser, kan det også hende at norsk offentlighet får et incentiv til å forstå mer av Latin-Amerika. Nettopp de delene av bildet som ikke fanges opp av stereotypiene vi her har drøftet, blir da interessante. Her blir den forskyvnningen av sjablongen om den sterke mann som skjer når han eller hun er en populist snarere enn en militær, til en mulighet til å lære. Populistens egenart som en spesiell type sterk mann kan minne oss om forføreriske mønstre vi føler oss truet av. Da blir ny kunnskap om slike situasjoner relevant. Fokus på detaljene i styret til den populistiske karismatikerens kan legge grunnlaget for å følge med på andre detaljer i bildet og dermed på sikt endre det. Det kan til og med være i vår egen umiddelbare interesse. Vi lærer langt mer om hverandre ved å løse problemer sammen enn når vi hjelper de andre med sine problemer.

Referanser

- Bell, John Patrick (1971). *Crisis in Costa Rica: The 1948 Revolution*. University of Texas Press.
- García-Godos, Jemima og Stener Ekern. (2007). Norske bilder av Latin-Amerika. Dagbladet, 30.03.2007. Tilgjengelig på: <http://www.dagbladet.no/kultur/2007/03/30/496525.html>.
- Holsen, Sjur. (2006). Latin-Amerikas vei. Bergens Tidende, 11.03.2006. Tilgjengelig på: <http://www.bt.no/btmeninger/kronikk/Latin-Amerikas-vei-127922b.html>.
- Johansen, Anders. (2002). *Talerens troverdighet. Tekniske og kulturelle betingelser for politisk retorikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ljødal, Tron og Øystein Schjetne. (2016). Colombia sa nei til fred. Det må Norge bære sin del av ansvaret for. Aftenposten, 04.10.16. Tilgjengelig på: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/Colombia-sa-nei-til-fred-Det-ma-Norge-bare-sin-del-av-ansvaret-for--Tron-Ljodal-og-Oystein-Schjetne-605935b.html>.

- Moene, Kalle. (2016). Den umulige freden. *Dagens Næringsliv*, 07.10.2016.
- Mongstad, Toril. (2016). Skammeleg. *Bergens Tidende*, 15.10.2016. Tilgjengelig på: <http://www.bt.no/btmeninger/debatt/Skammeleg-324791b.html>.
- Oppenheimer, Andres. (2016). The Oppenheimer Report: Trump, a Latin American Caudillo? *Miami Herald*, 13.02.2016. Tilgjengelig på: <http://www.miamiherald.com/news/local/news-columns-blogs/andres-oppenheimer/article60118126.html>.
- Said, Edward. (1995). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Sample, Ian. (2017). Why do we see so many different things in Rorschach ink blots? *The Guardian Science*, 14.02.2017. Tilgjengelig på: <https://www.theguardian.com/science/2017/feb/14/why-do-we-see-so-many-different-things-in-roorschach-ink-blots>.
- Taylor, R.P., Martin, T.P., Montgomery, R.D., Smith, J.H., Micolich, A.P., Boydston, C. et al. (2017) Seeing shapes in seemingly random spatial patterns: Fractal analysis of Rorschach inkblots. *PLoS ONE* 12(2): e0171289.
- Skjeggstad, Helene. (2016). En god fredspris. Men langt fra uproblematisk. *Aftenposten*, 07.10.2016. Tilgjengelig på: <http://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/En-god-fredspris-Men-langt-fra-uproblematisk--Helene-Skjeggstad-606269b.html>.
- Toro, Fransisco. (2016). Donald Trump is no Hugo Chávez, he is more like Nicolás Maduro. *Washington Post*, 18.10.2016. Tilgjengelig på: https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2016/10/18/donald-trump-is-no-hugo-chavez-hes-more-like-nicolas-maduro/?utm_term=.aff511f7b549.
- Tvedt, Terje. (1990). *Bilder av 'de andre'. Om utviklingslandene i bistandsepoken*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Zunes, Stephen (2001). The United States and Bolivia: The Taming of a Revolution, 1952–1957. *Latin American Perspectives* 28(5): 33–49.